

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΗ΄.

Συνδρομή ἑτησία: Ἐν Ἑλλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20.— Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου ἑκάστ. ἔτους καὶ εἶναι ἑτησίου.— Γραφεῖον Διευθ. Ὁδ. Παρθέναγωγείου 14.

50 Ἰουλίου 1889.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

(1879—1889)

(Συνέχεια καὶ τέλος).

Δεκαετίαν ὅλην μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν «Μνημοσύων» ἠκολούθησεν ὁ «Θανάσης Διάκος» καὶ ὁ «Ἀστραπόγιαννος». Ὁ ἥρωϊσμός συνδέων τὸ μυθωδῶς ἀδάμαστον πρὸς τὸ ἀγρίως εὐαίσθητον αὐτοῦ εἰς στίχους ἄλλοτε μὲν κατασπειρομένους ὡς πυρὸς λάβα, ἄλλοτε δὲ καταχεομένους δίκην χειμάρρου ἀπὸ τοῦ βουνοῦ, ἰδοῦ ὁ «Ἀστραπόγιαννος» ἀποθέωσις τῆς Κλεφτουριάς. Ἄλλ' ἀν' ἡ ἔμπνευσις ὀρίζεται ὡς ἡ δύναμις ἡ πληροῦσα τὸ ἐκτυλισσόμενον θέμα καὶ ὑπεισδύουσα βαθέως ἐν αὐτῷ, ἡ πανταχοῦ παροῦσα καὶ προσδίδουσα εἰς αὐτὸ χαρακτῆρα καὶ ἄσφον μορφήν, τὸ ἀληθῶς ἔμπνευσμένον ἔργον τοῦ Βαλαωρίτου εἶνε ὁ «Θανάσης Διάκος».

Ἀξιοσημεῖωτον εἶνε ὅτι κατὰ τὸ 1867, ἐποχὴν καθ' ἣν ἐν Ἀθήναις ἦνθε ὁ ψευδορομαντισμός, ἐκτυπωθὲν τὸ ποίημα τοῦτο ἡ νέα γενεά, ἡ δρῶσα ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ὑπεδέχθη ψυχρότατα καὶ μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως. Περὶ τοῦτου μᾶς διαφωτίζει σύντομος βιβλιοκρισία ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη», γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Παπαρρηγοπούλου. Καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἀπεδόθη δικαιοσύνη εἰς τὸ ἔργον, ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ἕτερος ποιητής, ἐκ τῶν ἐπιφανῶν παρ' ἡμῖν, ἐλεγέ ποτε περὶ αὐτοῦ: «Ἀπὸ τὸν Διάκον ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τοῦ Βαλαωρίτου!» Τοῦναντίον πιστεύω ὅτι ἐν αὐτῷ ὁ Βαλαωρίτης ἀνῆλθε τὸ ζενὴ τῆς ποιητικῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἡ ἀρματωλικὴ Μοῦσα βροντοφωνεῖ ἐν αὐτῷ γνησίᾳ, μαλλον ἀπέριττος καὶ ἀπηλλαγμένη τῶν φορτικῶν κοσμημάτων τῆς Κυρᾶ Φροσύνης. Ὡς αὕτη, δὲν εἶνε ὁ «Διάκος» εἶδος τι λυρικοδραματικῆς μυθοπλαστίας, ἀλλ' ἀκριφνὲς ὑπόδειγμα ἐθνικῆς ἐποποιίας. Ἄλλὰ δύναται παρ' ἡμῖν νὰ ἀκμάσῃ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ὅπερ κοινῶς κρίνεται ὡς ἀπρηχαιωμένον, ὡς εἶδος τι μεγαληρίου, οὐτιμὰς τὰ ἀπολιθώματα μόνον ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ περιεργαζώμεθα; Ἀκριβολόγος ἀπόκρισις θὰ μὲ

ἀπεμάκρυνε τοῦ κυρίου θέματος. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν αἱ πρόοδοι τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπεκάλυψαν καὶ παρέδωκαν πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν πασας τὰς ἐποχὰς καὶ πάντας τοὺς αἰῶνας. Φθάνει νὰ θέλωμεν καὶ παρακολουθοῦμεν τὸν βίον τῶν παρωχημένων γενεῶν ὡς σύγχρονοι αὐτῶν ἵσταμεθα πρὸ μύθων καὶ παραδόσεων, ὧν τὸ νόημα ἦτο τέως ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ἡ φιλοσοφία ἀνασκαπτει, ἀνακαινίζει, ἀναγεννᾷ τὸ παρελθόν, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι μία καὶ ἀμετάβλητος εἶνε ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ διὰ μέσου τῶν μεταλασσομένων αἰῶνων. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, ὑπὸ τοιοῦτον φῶς, ἐπὶ τοῦ νεωστὶ ἀνασκαφέντος ἐδάφους ὁ πανάρχαιος κορμὸς τῆς ἐπικῆς ποιήσεως δύναται νὰ ἀναδώσῃ νέους κλάδους καὶ φύλλα καὶ καρπούς. Ἰδιαιτάτα δὲ ἀρμόζει νὰ ἀναγεννηθῇ ἡ ἐπικὴ ποίησις ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι, ὡς συνέλαβε τὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς ὁ Βαλαωρίτης. Τὸ νεώτερον ἑλληνικὸν ἔθνος προχθὲς μόλις ἀπεχειρέτισε τὴν ἥρωϊκὴν αὐτοῦ ἐποχὴν, ἐποχὴν μεγάλων συμβάντων καὶ θαυμαστῶν ἀναμνήσεων. Τί ἄλλο εἶνε τὰ δημοτικὰ του ἄσματα παρὰ ἡ ὑψηλὴ αὐτοῦ ἐποποιία κατασπαρμένη εἰς τεμάχια; Ὑπολείπεται ἡ ἐντεχνος συναρμολόγησις αὐτῶν. Τοῦτο τὸ ἰδεῶδες εἰς ὃ ἔτεινεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ σταδίου τοῦ ὁ ποιητῆς τοῦ Διακού, ἀπέδειξεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι δύναται εὐκλεῶς νὰ ῥιζοβολήσῃ ἡ ἐπικὴ ποίησις, ἀρκεῖ ὁ ποιητῆς νὰ κατέχῃ τὴν ἰκανότητα τῆς συλλήψεως καὶ διαπλάσεως αὐτῆς ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου Τέχνης; δὲν δύναται νὰ ῥιζοβολήσῃ διὰ τῆς «Τουρκομάχου Ἑλλάδος» τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, δύναται διὰ τοῦ «Θανάση Διακού» τοῦ Βαλαωρίτου. Τὰ κυριώτατα γνωρίσματα τοῦ ἔπους ἀναγνωρίζομεν ἀρμονικῶς συνυπάρχοντα ἐν τῷ Διακῷ. Ἀρμονία τῆς ὕλης πρὸς τὸ εἶδος καὶ τούτων πάλιν πρὸς τὴν γλῶσσαν ἀποτελοῦσι τὴν ἐνότητα αὐτοῦ ἀδιάσπαστον. Ὁ ποιητῆς ἀντλεῖ τὸ θέμα του ἐκ τῆς ἥρωϊκῆς ἐποχῆς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἧτις ἔχει πάντα τὰ πρόσφορα πρὸς ἐποποιίαν στοιχεῖα. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εὐρίσκειται ἐν τῇ καταλλήλῳ χρονικῇ ἀποστάσει, ἧτις περιβάλλει τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα διὰ τοῦ ἀκτινωτοῦ στεφάνου τῆς ποιήσεως, συγ-

χρόνως δὲ κείται ἐγγὺς ἡμῶν, ὥστε ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτης νὰ πάλλωμεν καὶ νὰ ἐνθουσιώμεν, νομίζοντες ὅτι διατελοῦμεν ἐν κόσμῳ γνωρίμῳ καὶ προσιτῷ εἰς ἡμᾶς. "Ὅσον καὶ ἀν' ἀπέχη ὁ βίος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βίου ἐκείνου, καὶ ὅσον ἀν' ἀπέχῃ ὁ σύγχρονος "Ἕλληνας τοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας, μεθ' ὅσα καὶ ἀν' ἐλέχθησαν εὐφυῶς ἢ εὐγλωττῶς περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅσον καὶ ἀν' ἠρηνῇ αὐτὸς ὁ Βαλαωρίτης «ὅτι ἐσθέσθη τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς», ὁ κόσμος τῶν πατέρων ἡμῶν παρκαμένει οἰκειότατος εἰς ἡμᾶς, ἐξάπτει τὰς φαντασίας καὶ συγκινεῖ τὰς καρδίας, ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ἐξάκολουθεῖ νὰ παρέχῃ εἰς ἡμᾶς τὰς μόνας καλαισθητικὰς ἀπολαύσεις. Χειροκροτοῦμεν ἐνθουμότερον καὶ κρῖνομεν συγκαταβατικώτερον τὸν ποιητὴν ὅστις ἀναπαριστᾷ πρὸ ἡμῶν τὸν κόσμον τοῦτον, ἢ καὶ ὅπως δῆποτε λαλεῖ περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ βᾶθει τῶν ὑπαλλήλων, τῶν ἐμπόρων, τῶν λογίων, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν καλλωπιστῶν, τῶν πολιτευομένων, τῶν ἀνθρώπων τῶν σκλονίων καὶ τῶν βουρῶν, καὶ πάντων τῶν ἀποτελούντων τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα, ἀκουσίως ἡμῶν, δὲν εἰσηγήσεν ἀκόμη, εἰ καὶ ἀσθενὴς καὶ ἀνίσχυρος, ἢ φωνὴ τοῦ αἵματος τῶν ἀρματωλῶν πατέρων, τῶν δούλων πατέρων ἡμῶν. Αἰῶνες ὅλοι συνέβαλον ὅπως δημιουργήσῃσι τὸ αἷμα τοῦτο καὶ δὲν ἀκούσι νὰ τὸ ἀλλοιώσωσιν ἐντελῶς ἐτη τινὰ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν.

Ὁ Διάκος, ὡς οἱ ἐπικοί ἦρωες, εἶνε πλέον ἢ ἄνθρωπος· εἶνε τύπος· εἶνε, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ ποιητὴς «ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἀρματωλικῆς πνεύματος». Ὑψοῦται σιδηροῦς ἐπὶ τοῦ βᾶθρου αὐτοῦ, περὶ αὐτὸν δὲ ἐπὶ ταπεινότερων βᾶθρων ἀλλ' εὐκρινῶς διαγεγραμμένοι, ὑψοῦνται ὁ Ὁμῆρ Βρυώνης, ὁ Κισσὴ Μεχμέτ, ὁ Γύφτος, ὁ Πανουργιάς, ὁ γέρος Διαμάντης, ὡς ἂν ἐγλυφεν ἕκαστον ὁ ποιητὴς ἐπὶ ἰδιαιτέρου μαρμαῦρου ἰδιαιτέρως χρωματισμένου. Ὁ Βαλαωρίτης ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Διακοῦ ἀναφέρει, δὲν ἐνθουμούμαι τί, περὶ τῶν πρεσβυόντων ὅτι «ἐν πάσῃ σελίδι τῆς ἡμετέρας ἱστορίας διαλάμπει καταφανὴς ὁ δάκτυλος τοῦ Ὑψίστου». Ὁ θεὸς οὗτος δάκτυλος διαλάμπει καὶ ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Διακοῦ ἀπὸ τῆς προσευχῆς ἣν ἐν ἀρχῇ ἀπευθύνει ὁ ἦρωας, μέχρι τῆς ἀναλήψεως τοῦ μυστηριώδους δακτυλιδίου. Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ θαυμαστὸν, στοιχεῖον ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει. Τὸ θαυμαστὸν δὲν ἐγκεῖται πάντοτε ἐν τῇ ἐμφάνει καὶ τῇ παρεμβάσει Θεῶν καὶ πνευμάτων· ὑπάρχουσιν ἐπικά ποιήματα ἐν οἷς τὰ συμβάντα λύνονται ἀπλῶς ἄνευ ὑπερφῶν παρεμβάσεων. Ἀλλὰ καὶ τότε ὑπεράνω τῶν ἐκτιθεμένων συμβάντων δεῖον νὰ συναίσθανώμεθα τὴν παρουσίαν μυστηριώδους θεότητος δρώσης, ἔστω καὶ μὴ παρισταμένης

ὑπὸ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὸ θαυμαστὸν δὲν ἐγκεῖται μόνον ἐν τῷ θαύματι τῷ ἄνωθεν καταπεμπομένῳ, ἀλλ' ἐδράζει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ἐν τῇ πίστει, ἣτις ἐνέχει οἰκοθεν τὴν δύναμιν τοῦ θαυματουργεῖν, καὶ μεταμορφώνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἦρωας. Ἐγκεῖται ἐν τῇ πυρπολήσει τοῦ στόλου ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἐν τῇ ἐξόδῳ τοῦ Μεσολογγίου, ἐν ταῖς νίκαις τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ τοῦ Τζαβέλα· οὕτω τὸ θαυμαστὸν ἐν τῷ «Διακῷ» εἶνε ἡ ἀπόφασις, ὁ ἀγὼν, ἡ ἀντίστασις, τὸ μαρτύριον, ἐξ οὗ κινούμεθα εἰς δάκρυα καὶ εἰς ἔκστασις, ἀντιθέτως τοῦ ἐν τῇ «Τουρκομάχῳ Ἑλλάδι», ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν κωμικὴν δι' ἡμᾶς παρέμβασιν τοῦ Σατανᾶ ὡς συμμάχου τοῦ Καπετᾶν Πασᾶ καὶ τὰς ἀναλόγους ἐμφανίσεις διαβόλων καὶ ἀγγέλων.

*

Εἰς πολλὰ μέρη τοῦ ποιήματός του ὁ Βαλαωρίτης ἀποφεύγων τὴν ἐπικὴν εὐροίαν, περιβαλλεὶ τὴν ἔκφρασιν διὰ δραματικῆς μᾶλλον τύπου. Οὕτω οἱ διάλογοι τῶν ἡρώων γοργῶς διαδεχονται ἀλλήλους, συγχοπτόμενοι, λακωνικοί, βραχδᾶιοι. Τὸν Διάκον δύνανται τις ν' ἀποκαλέσῃ ἐπὶ δραματικὸν τᾶνάπαλιν εἰς ἄλλα δράματα ἐπικρατοῦσι στοιχεῖα ὅλως ἐπικά. Ἐν τῷ τρίτῳ ἄσματι, ἐνῶ ἐκτιθεταὶ ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη, ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν ἀκούετε ἀφηγοῦμενον τὸν ποιητὴν· ἀλλὰ νομίζετε ὅτι παρίστασθε εἰς αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸν τάραχον καὶ τὸν στρόβιλον. Ὁ ῥυθμὸς κατέρχεται μετὰ κρότου καὶ ὀρμῆς, ὡς χάλαζα· ὁ ῥυθμὸς πνευστικῆς καὶ κόπτεται καὶ αὐθις αἴρεται καὶ κρατύνεται ὡς γίγας ἀποδυόμενος ἐν λυσσαλέῳ ἀγῶνι. Ἡ φράσις ἄλλοτε μὲν ἀναπτύσσεται καὶ χωρεῖ συνεχῆς ἐπὶ σειρᾶν στίχων, ἄλλοτε δὲ θραύεται ἀπὸ ἡμιστίχου εἰς ἡμιστίχον. Ἡ ἔννοια οὐδέποτε σχεδὸν περατοῦται εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου, ἀλλὰ συνηθέστατα εἰς τὸ μέσον τοῦ ἐπομένου. Ὁ ποιητὴς δὲν καταφεύγει εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἀνάρμοστον παίγιον, ἀφοῦ κατέχει ἄλλας πηγὰς ῥυθμῶν καὶ ἀρμονιῶν πολλῶ ἐκφραστικώτερας· ὁσάκις δὲ τὴν μεταχειρίζεται, πράττει τοῦτο λίαν ἀμελῶς. Αἱ ἔννοιαι καταλήγουσι συνήθως ἐπὶ τῆς τομῆς, καὶ ἡ αἰσθησις ἀναπαύεται ἐπὶ ὀξυτόνων ἢ προπαροξυτόνων ἡμιστίχων, ἐξ οὗ προσδίδεται εἰς τὸ μέτρον ἐντονόν τι καὶ ἐναγῶνιον.

Πόσον ἀπέχομεν τῆς ἐν πολλοῖς πρωτοπείρου στιχοργίας τῆς «Κυρᾶ Φροσύνης»! Ὁ Βαλαωρίτης, παραδεχθεὶς καὶ οὗτος τὸν δεκαπεντασῦλλατον τοῦ δημόδου ἄσματος, δὲν ἀπεμιμήθη πιστῶς τὴν φράσιν καὶ τὸν ῥυθμὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀμφοτέρω ἐπέξετεινεν, ἐπλούτισεν, ἐποίησεν. Ὁ ῥυθμὸς τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων εἶνε μελω-

δικώτατος και πλήρης δυνάμεως και εκφράσεως, αλλά συγχρόνως έχει τι το στοιχειώδες, το μόνον, το δημοσιόως επαναλαμβανόμενον, όπερ επί τέλους κουράζει και ένοχλεί. Ο ρυθμός παρά τῷ Βαλαωρίτῃ εἶνε συνθετώτερος και μάλλον σύμφωνος πρὸς τὰς απαιτήσεις ποιήσεως μάλλον περιτέχνου ἢ απλής. Τέλεια υποδείγματα εὐρυθμίας παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς οἱ στίχοι τοῦ Διάκου. Ἀκούσατε τοὺς λόγους τοῦ γέροντος ἀρματωλοῦ Διαμάντη :

Σαράντα χρόνια πολεμῶ. Ἀπ' τὴν κορφή ὡς τὰ νύχια
Μ' ἔγδαρε, μὲ ξεφλούδισε τὸ ββλί, τὸ λεπίδι . . .
Μ' ἔφαγε ἡ γύμνια κ' ἡ ἔρμια . . . Ἐβᾶψε τὰ παλιούρια
Ἡ ἔσοχισμένη φτέρνα μου . . . Μ' ἔδειρε τὸ χαλάκι . . .
Ἐστρωσα τὸ κρεβάτι μου μέσ' ἔστῃ μονιά τοῦ λύκου . . .
Κυνηγημένος σὰ θεριὸ τῆ νύχτα ἔς τὰ λαγκάδια
Ἐβγαῖνα κ' ἔβσοκ' ἀρπαχτὰ τὰ κούφια βελανίδια
Ποῦ ἔσέποντο ἔστα χῶματα, κ' ἐξοῦσα μ' ἀποφάγια
Π' ἀφίαν τ' ἀργιοῦρουνα . . . Κι' ὅταν τὸν ἀλωνάρη
Μοῦχαν πιασμένα τὰ νερά και μ' ἔφρυγεν ἡ δίψα,
Ἀκούστε το, μωρὲς παιδιὰ, ἐξέμωνα ἔστα δόντια
Κ' ἐχόρταινα βυζαίνοντας μιά φλοῦδ' ἀπὸ μολύβι.
Και δὲ θυμῶμαι νᾶνοιωσα ποτὲ μου τὴ λαχτάρα
Ὅπου μὲ σράζει σήμερα, και οὐ μὲ μονομερίθα
Ἀπὼν ἄρμυ ἔς τὸν ἄλλονε, κρυφὰ κρυφὰ χωνεύει
Και μού βρούφει τὴ δύναμι και μὲ νεκρώνει. Λάμπρε.

Και οὐ μόνον ὁ ρυθμός, ἀλλὰ και ἡ γλῶσσα προσλαμβάνει ἐν τῷ «Διάκῳ» τὴν τελείαν αὐτῆς ἀποτύπωσιν. Ἐν τῇ «Φροσύνη» δὲν κατέχει εἶτι ὁ ποιητὴς πάσας τὰς κλείδας τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροφυλακίου· ἀντλεῖ ἐξ αὐτοῦ μετ' ἔρωτος, ἀλλὰ και νεανικῆς ἀφροντισίας. Παρεπιστᾶγει λέξεις και φράσεις ἐκ τῆς καθαρειούσης και μεταχειρίζεται σχηματισμούς, ὅτινες κατ' οὐδένα τρόπον συμβιβάζονται μετὰ τοῦ λαϊκοῦ ιδιώματος. Τούναντίον ἐν τῷ Διάκῳ ἡ γλῶσσα ἀναβλύζει πλουσία, δαψιλῆς, χειράρετος, αὐτάρκης, ἐξ ἑαυτῆς και μόνης ἀρουμένη πνκκόσημα και πᾶν θέληγητρον. Ὁ ποιητὴς δὲν ἠρέσθη εἰς τὴν χρῆσιν τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων. Ἦλθεν εἰς ἄμεσον ἐπισυγκοινωνίαν μετὰ τοῦ λαοῦ, ὡς ἀγνὸς βραψφδὸς τῶν ἀρχαίων χρόνων, διέτρεξε τὰ ὄρη, διενυκτέρευσε ἐν τῇ καλύβῃ τοῦ ἀγρότου, ἐζῆσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ, και πλουτίζων τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ποιήσεως αὐτοῦ, συγχρόνως ἐπλήρου και τῆς γλώσσης τὸ θησαυροφυλάκιον.

Και ὅμως ὁ θοράμβος οὗτος τοῦ ποιητοῦ κατὰ τῶν γλωσσικῶν δυσχερειῶν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς αὐστηρὰς ἐπικρίσεις. Ἐπέχθη διότι μετεχειρίσθη εἰς τοὺς στίχους του λέξεις ἀσυνήθεις, τὰς ὁποίας ἀναγκάζεται νὰ μεταφράζη και ἐρμηνεύη εἰς τὰς σημειώσεις του. Και ὑπάρχουσιν ἀδιάλλακτοι ὅτινες ἀμετακλήτως καταδικάζουσι τὸν ποιητὴν, στηρίζοντες τὴν ἀπόφασιν των ἐπὶ τοῦ κατ' αὐτοὺς θανασίμου τούτου ἐγκλήματος. Τοῦ ἐγκλήματος ὄντως ἐγένετο ἔνοχος ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀπεδόθη εἰς αὐτὸ σημασία πολὺ βαρύτερα τῆς ἀρμοζούσης.

Ὁμολογῶ ὅτι ἀνιαρὸν εἶνε νὰ συναντάτε, ἔστω και εἰς ὠραίους στίχους (ἴσως τότε καθίσταται καταφανεστέρα ἢ ἀσχημιά) δυσνοήτους λέξεις, τὰς ὁποίας ἀναγκάζεσθε νὰ ἀναζητήτε εἰς ἰδιαίτερα λεξιλόγια. Διὰ τούτων παρατίθεται ὡς τι πρόσκομμα μετὰ συγγραφείως και ἀναγνώστου, και αἱ θερμαί, αἱ ὑμαλαί και ἀρμονικαί σχέσεις ἀμφοτέρων ψυχραίνονται και ὑποβάλλονται εἰς κινδυνώδη δοκιμασίαν. Ἄν ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ Βαλαωρίτου ἔλειπον λέξεις τινές, ἢ ποιήσεις αὐτοῦ βεβαίως δὲν θὰ ἐπτώχευεν. Ἄλλ' εὐτυχῶς αὐταὶ ἀποτελοῦσι σχεδὸν ἀσήμαντον μειοψηρίαν, ἐπὶ τῶν δακτύλων μετρούμεναι. Ἄν δ' ὁ ποιητὴς ἐφάνη ἀφειδῆς εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ δημώδους λεξικοῦ, ἀν οὐδ' ὄλως προσέτρεξε ἐἰς τὴν ἐλεημοσύνην τῆς καθαρειούσης, ἀν ἀπέφυγε τὴν μνειαν και αὐτῶν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, καθ' ἃ αὐτὸς ἐξομολογεῖται, ἐκ φόβου μήπως ἀποτελέσωσι παραφωνίαν ἐν τῇ αὐστηρᾷ συμφωνίᾳ τῶν ἀπὸ κορυφῆς μέχρις ὀνύχων ἀρματωλικῶν στίχων του, πάντα ταῦτα δὲν διαπράττει αὐθαιρέτως, ἀλλ' ἐκ λόγων ὑψηλῆς καλαισθησίας. Οἱ λόγοι οὗτοι ἄδικον εἶνε νὰ παροραθῶσι. Πλὴν τούτου, μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Βαλαωρίτης πιστεύει, ὡς οὐδεὶς, εἰς τὸ εὐρὺ και μέγα μέλλον τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὡς ἀπ' ἑτέρου πιστεύει εἰς τὸ θνησιγενὲς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ καλουμένου ἀλογωτισμοῦ». Ἡ πίστις τοῦ ποιητοῦ συγκεντρῶται εἰς τοῦτο: ὅτι δὲν κατώρθωσεν ἢ καθαρειούσα, θὰ τὸ κατορθῶσῃ ἡ δημοτικὴ, προκίζουσα τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα δι' ἐθνικῆς ποιήσεως. Και πῶς νὰ μὴ ἀφοσιωθῇ ὁ ποιητὴς διὰ παντὸς μέσου εἰς τὸν πλουτισμὸν και τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης ταύτης; Ταύτην μορφῶσιν οἱ συγγραφεῖς, οἱ ποιηταί. Ὅτι σήμερον παρίσταται ἄηθες ἀπαντῶμενον κατὰ πρῶτον ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ, τίς οἶδεν ἀν μετὰ καιρὸν καταστῆ σύνηθες και οἰκεῖον, ἐπιβληθὲν και ἐκλαίκευθὲν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, οὗτινος οἱ στίχοι θὰ περιέρχωνται εἰς ὅλα τὰ στόματα και ἡ μνήμη θὰ παραμείνη ἀθάνατος. . .

Νομίζω ὅτι, ἀν και ἀτελῶς, ἀπήχησα τὴν περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Βαλαωρίτου γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ, ὡς ἐνυπάρχει εὐκρινεστέρα παρά τοῖς ὀλίγοις και μάλλον συγκεχυμένη παρά τοῖς πολλοῖς. Ἐν συνόλῳ εἶπεῖν, ἢ ποιήσεις αὕτη εἰ και στενωῶς συνδεομένη μετὰ τῆς ἐν τῇ Ἐπτανήσῳ φιλολογικῆς δράσεως και ἐν μέρει ἐκ ταύτης ἀπορρέουσα, ἀποχωρίζεται τῆς Ἐπτανήσιακῆς Σχολῆς και ἐλάχιστα τὰ κοινὰ ἔχει μετ' αὐτῆς. Ὁ Βαλαωρίτης συγγενεὺς μετὰ τῶν Ἐπτανήσιων ποιητῶν καθ' ὃν τρόπον και ἡ Λευκάς, ἡ γενέτειρα αὐτοῦ, μετὰ τῶν λοιπῶν Ἰονίων ἢ Λευκάς, ἠτίς φαίνεται μάλλον ὡς ἀπο-

τελοῦσα τμήμα τῆς παρ' αὐτὴν Ἀκαρνανικῆς γῆς ἢ ὡς συγκαταλεγομένη μετὰ τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου. Οἱ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, τοῦ Μακροκ, τὰ ἀποσπάσματα τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων», τὸ πλεῖστον τοῦ «Ὅρκου», αἱ ἠρωίδες τῶν «Ἐπιθυμιῶν», τοῦ Τραγουδιστῆ», καὶ τοῦ «Πλάσματος τῆς Φαντασίας» μᾶς ἀνυψοῦσιν εἰς Χριστιανικοὺς παραδείσους ἢ μᾶς ἐμπνέουσι πλατωνικὰς νοσταλγίας ὑπεργνήτων κόσμων, μᾶς παραδίδουσιν εἰς τὰ φιλήματα τῶν ῥεμβασμῶν καὶ εἰς τὰς θωπείας τῶν ὀνείρων, πλήττουσι τὰς αἰσθήσεις ὡς ἦχοι θρηνητικοὶ βαρβίτου, ὡς μελωδίαι πλαγιαζύλου. Τούναντίον οἱ στίχοι τοῦ Βαλαωρίτου καταφθάνουσι μέχρις ἡμῶν ὡς βαρύνχος στρατιωτικὴ ὀρχήστρα, ἐν ἧ ἀφθονοῦσιν αἱ σάλπιγγες. Δὲν ἐξεγείρουσιν ἐντὸς ἡμῶν τὸν ἔρωτα τῆς ὀνειροπολήσεως, ἀλλὰ τὸν πόθον τῆς δράσεως. Ἐντὸς αὐτῶν κινοῦνται αἱ ψυχὰι μυριῶν ἠρώων. Ἄν ποτε ἐπιλήσμονες ἐαυτῶν διατίθενται ἐπὶ τὸ ῥεμβωδέστερον καὶ ἐπιτηδεύονται ῥομαντικὴν ὑπερευκισθησίαν, ὑποκρίνονται ἀδεξιῶς καὶ καθιστῶσι προφανέστερον τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς φυσικῆς τραχύτητος τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἐπιπλάστου ἀβρότητος τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν. Ἡ ποίησις αὕτη βλέπει ἐνίοτε δράματα, ὡς οἱ προφῆται, ἀλλ' οὐδέποτε ὄνειρα, ὡς οἱ ἔρασταί. Δὲν διαπρέπει ἐπὶ καθαρότητι γραμμῶν, ἀλλ' ἐπὶ ζωηρότητι χρωμάτων. Καὶ ὅταν παρίσταται πλαστικωτέρα, καὶ τότε ἐπὶ τῶν ἀγαλματωδῶν σχημάτων αὐτῆς διαχύνει ἀφειδῶς τὰ χρώματα. Καὶ τολμῶ νὰ εἶπω ὅτι ὡς ἐμφυχοῖ τὰ πάντα, οὕτω καὶ τὰ πάντα χρωματίζει πορφυρᾶ, ἐνῶ ἡ ἑπτανησιακὴ ποίησις πλέει καὶ περυγίζει ἐντὸς τοῦ κυανοῦ. Ἐλαττομένη εἰς συμμετρίαν καὶ εἰς ἀρμονίαν, ἐξέρχει εἰς ἔκφρασιν καὶ εἰς κίνησιν. Δὲν ἐξολισθαίνει εἰς ῥητορικὴν φρασεολογίαν, καὶ εἰς πατριωτικὰς μεγαλαυχίας, καὶ δὲν παραβιάζει τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς τέχνης. Οὐχὶ σπανίως θυσιάζει τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τὸ κανονικόν, τὸ φυσικὸν εἰς τὸ τερατῶδες, καὶ τὴν λογικὴν εἰς τὴν ἐντύπωσιν. Ἄλλ' οἱ σπεύδοντες αὕτως νὰ καταδικάσωσιν ἀμετακλήτως καὶ διὰ τὰς ἐν λόγῳ ὑπερβασίας τὸν ποιητὴν, κινδυνεύουσι νὰ συγκαταδικάσωσι, πλὴν τῶν στίχων τοῦ Βαλαωρίτου, καὶ κλασικὰ ἀριστουργήματα, σεβόμενα ὑπὸ τῶν αἰῶνων. Ἐν περισπουδᾶσθ' συγγράμματι ἀναγινώσκω τὰ ἐξῆς: «Ἦκουσα ἰατροὺς σπουδαίως ἀσχολουμένους εἰς τὴν ἐπίλυσιν δυσκόλου προβλήματος· καὶ προσπαθοῦντας νὰ διευκρινήσωσιν ἂν ὄντως ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἔλασχεν ἐξ ἀθροῦσιν τοῦ ἰσχύου. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς Παναγίας τοῦ Σίξτου εἶναι ὑπερμέτρως μεγάλοι καὶ παρὰ πολὺ ἀπέχουσιν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου. Ἐν τῇ εὐρέως πεπλατυμένη κόρῃ τοῦ

παιδίου ὅπερ κρατεῖ ἡ θεομήτωρ ἐπὶ τῶν βραχιόνων τῆς, ἰατρός τις διεγίνωσκε παθολογικὸν σύμπτωμα. Ἐν τῇ «Μεταμορφώσει», τὸ κάτω καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ πίνακος παρουσιάζουσι διάφορον προοπτικὴν»¹⁾. Ἐν τῷ Ξενοφῶντι καὶ Πλάτωνι οἱ ἀρχαῖοι τεχνογράφοι ἀνευρίσκουσι πολλὰ τὰ μικροχαρῆ καὶ τὰ ἀκκίρα, καὶ ὁ Λογγίνος, ἐξαιρῶν τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ὀμήρου, καταγγέλλει συγχρόνως τοὺς ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ἀπαντῶντας λήρους καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀπίθανα. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς ἀδιστακτικῶς ἐξαγγέλλει τὴν ὑπεροχὴν τῶν μεγάλων ἔργων, ἅτινα ἀμαρτάνουσιν ἐν τισιν, πᾶν ὑπεροχὴν αὐτῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐν παντὶ ἐξηκριθωμένα συνθέματα, ἀλλ' ὑπολειπόμενα τοῦ ὕψους τῶν πρώτων, πρὸς τὰ κεκτημένα τὰς πλείους ἀλλ' ὄχι τὰς μείζους ἀρετάς. «Ἐγὼ δ' οἶδα μὲν ὡς αἱ ὑπερμεγέθειες φύσεις ἤμιστα καθαραὶ· τὸ γὰρ ἐν παντὶ ἀκριβὲς κίνδυνος μικρότητος, ἐν δὲ τοῖς μεγέθεσιν, ὡσπερ ἐν τοῖς ἄγαν πλούτοις, εἶναι τι χεῖρ καὶ παρολιγορούμενον». Ἐχὼν ὑπ' ὄψιν τοιαῦτα, ἀφ' ἐνός ἀβλεψίας καὶ ἀφ' ἐτέρου τοιαύτης ἐτυμολογίας, δὲν διστάζω ὄχι μόνον ἀθωοτικὴν ψῆφον νὰ παράσχω εἰς τὸν Βαλαωρίτην διὰ τὰ τυχόν ποιητικὰ αὐτοῦ ἐξολισθήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ κηρύξω ταῦτα ὡς ἀναποφεύκτως πηγάζοντα ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς ποιήσεως αὐτοῦ.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Β'.

ΠΕΡΙ ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ἐν Λευκάδι τῇ 5 Ἰανουαρίου 1878

Φίλτατε Ροῖθι.

... Ἄλλοτε ὁ Βερναρδάκης ἐπικρίνων... τὴν εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον διθύραμβόν μου, ἔγραψε σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἐπῆρα εἰς τὸ λαϊμὸ μου πολλοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν μας, διότι, γενόμενοι ὀπαδοί μου περιεφρόνησαν τὴν ἀρχαίαν καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν λατρείαν τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐλπίσαντες ὅτι ἤθελον ἀποκτήσῃ εὐκολον δόξαν περιβεβλημένοι τὰ δυσώδη βράκη τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ. Ἄρα ἤμην ἐγὼ ὑπεύθυνος διὰ τοῦτο καὶ ἔνοχος κατὰ τῆς νεωτέρας ποιήσεως ἐσχάτης προδοσίας.

Ἴσως ὁ Βερναρδάκης δὲν εἶχεν ἄδικον τοιαῦτα λέγων, διότι οἱ λογιώτατοι νομίζουσι ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις εἶναι γεννήματα καὶ θρέμματα τῶν τριόδων, ὄζουσαι τὸ οἶνον πνεῦμα καὶ τὴν κραυγαλήν, ἀξιολογοὶ ἴσως πρὸς διατύπωσιν αἰσχυρῶν ἢ αἰματη-

(1) G. Seailles. Essai sur le génie dans l'art.